

Korta meddelanden

Bidrag till ökad förvirring kring det försvunna "castrum Kononxbiergh"

Under 1280-talet utfärdade Magnus Ladulås tre kungabrev på en ort kallad Konungsberg. Det första (DS 739) är daterat den 26 mars 1282, de båda andra (DS 935–936) den 19 mars 1287. Det intressanta med dessa båda sista är, att Konungsberg anges som ett "castrum", d. v. s. en borg. Platsen Konungsberg har inte kunnat identifieras. I sammanhanget har diskuterats främst Konungsberg i Färentuna, men man har även velat söka platsen i Götalandskapen (t. ex. Lovén 1990). Brevet berör de båda Götalandskapen, och i det äldre anmanar kungen uppboordsansvariga i Östergötland att inte uttaga spannmål av kyrkogods. De två övriga gäller ägotvister, i vilka Gudhems kloster i Västergötland utgör ena parten, vilket kan visa sig vara av visst intresse i det följande.

Gården Kungsberg intill resterna av Vårfruberga kloster anses ha fått sitt namn, då Gustav Vasa efter reformationen inrättade sin kungsgård på platsen. Den behöll först namnet Vårfruberga, men på 1550-talet har namnet Konungsberg etablerats. Man har uppfattat detta namn som nytt, i vilket namnledet -berg från Vårfruberga har bevarats. Något äldre namn på gården är inte känt.

Bara ett stenkast från klostret, och av många uppfattat som en del av dess lämningar, ligger, nära stranden till Strängnäs fjärden, en ruinkulle. I ett medeltida vattenstånd har denna kulle bildat en halvö med en smal landförbindelse, således ett utmärkt läge för en försvarsanläggning. Kullen kröns av en ca 25×25 meter stor plåtå, som åtminstone ut mot kanterna är tydligt anlagd med rader av kraftiga stenskoningar. Mitt på plåtåns västra del finns en grop, troligen en byggnadslämning och möjligen grunden till ett torn.

Under en veckas provundersökning i juli 1991 öppnades ett 9×2 meter stort schakt intill kanten i plåtåns nordvästra del, knappt 5

meter norr om den nämnda gropen. I schaktets förlängning mot väster drogs ett smalare sökschakt ner i det lägre partiet mellan kullen och klosterhöjden, ett parti som uppfattades som vallgrav.

I huvudschaktet framkom resterna av ett kraftigt murkomplex, som tolkas som ett trapporn, sannolikt med anslutning till en byggnad söder om schaktet. Intill trappornets östra mur löper en nordsydligt orienterad sekundär mur, vid vars tillkomst gången in i trappornets östra del byggts om. Denna är med sina 50 cm anmärkningsvärt smal. Den är byggd i tegel, och tegel har även förekommit som ytterliv i trappornet att döma av liggfogsavtryck i dess norra murliv. I övrigt består lämningarna av gråsten och har påtaglig grundmurskaraktär. Två, kanske tre, byggnadsfaser har konstaterats samt en kraftig brand. Överliggande lagerbild uppvisar en markant frånvaro av raseringsmaterial i förhållande till de kraftiga murresterna, vilket tyder på att platsen plundrats på byggnadsmaterial.

Fynden ger medeltidsdateringar, och en skärva ej genomsintrat stengods pekar mot 1200-talets andra hälft, en datering som fyndmaterialet i övrigt inte motsäger. Härav kan nämnas bl. a. armborstnöt och spelbricka att läggas till övriga borgindikationer såsom det vattenomflutna läget och den smala passagen in till trappornet.

Provundersökningen har alltså påvisat förekomsten av en 1200-talsborg alldeles intill ett kloster, som verkar på platsen 1289. Det bör föreligga någon form av relation mellan borg och kloster, och sannolikt kan klostrets historia indirekt ge värdefulla upplysningar om borgen.

Nunnekonventet instiftas tidigt på 1100-talet och dess kloster kallas förutom Fogdö även Sätuna. Från början bekänner man sig till den

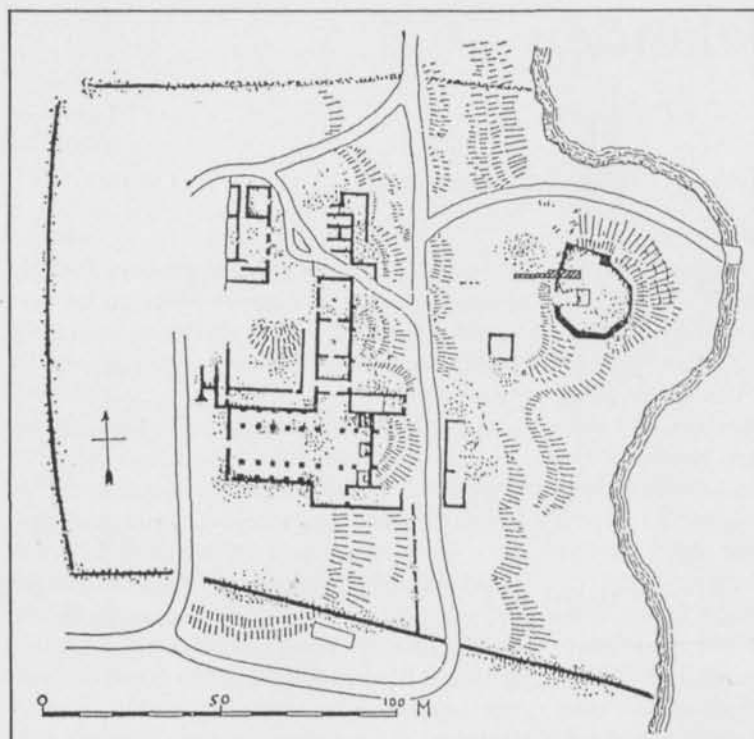

Fig. 1. Vårfruberga klosterområde, Södermanland, uppmätt av Rickard Dybeck 1847. Borgkullen syns öster om klosterhöjden. Provschaktet har lagts in på kartan som en smal snedskrafferad remsa.

benediktinska regeln men inträder på 1200-talet i cistercienserorden. Sätuna är sannolikt namnet på den ursprungliga klosterplatsen, och Gunnar Annell, som ingående studerat klostrets äldre historia, menar, att nuvarande Kungsberg kan vara identisk med Sätuna, att konventet någon gång efter 1233 flyttat därifrån till den utbyggda Fogdö sockenkyrka och att konventet senare, 1289, flyttat tillbaka till den gamla klosterplatsen.

Detta torde vara obestridligt, men upptäckten av borgen måste föranleda en omprövning av orsakerna till denna flyttning, bakom vilken uppenbarligen ligger en reduktion av klostrets egendomar (Annell 1983 s. 81 ff.). Frågan är, om man inte – till skillnad från Annell – skall uppfatta flyttningen som en ren avhysning. Hypotetiskt är det möjligt, att den gamla kungsmarken Sätuna återetableras som ett administrativt centrum i området.

Förhållandena kring klostrets öden talar för att borgens byggherre är konungen, och hypotetiskt kan det gamla namnet Sätuna i detta skede ha ersatts med namnet Konungsberg.

Det är ju anmärkningsvärt, att Sätunakonventet vid återkomsten inte behåller namnet Sätuna. Någon annan närliggande plats med namnet Sätuna tycks inte heller finnas.

Under den tid, då klostret verkat vid Fogdö kyrka, har borg och kloster fungerat samtidigt. Närheten till borgen kan ge klostret en kommunikativ roll i samband med de två kungabreven från 1287, som behandlar ägotvisterna kring systerklostret Gudhem.

När marken strax före 1289 återlämnas till konventet, bör verksamheten vid borgen ha avvecklats. Borgen rivs och får bidra med byggmaterial till klosterbygget, vilket förklarar frånvaron av mer kompakta raseringslager på borgkullen.

Om nu allt stämmer, bör borgen uppfattas som en kronans förvaltningsborg, vilket måste ge en relation även till den samtida förvaltningsborgen Nyköpingshus. Detta får konsekvenser för vår uppfattning om 1200-talets och det tidiga 1300-talets fögderiindelning i Södermanland. Finns här ett okänt (men kanske annat) nordligt förvaltningsområde? Av-

Fig. 2. 1991 års provschakt i borgkullen intill Vårfruberga kloster, Södermanland. Bilden är tagen mot väster och till vänster i schaktet syns den smala gången med sitt tegelgolv. Till höger därom liksom i bakgrunden syns resterna av trappornets kraftiga murverk. Schaktbredden är 2 meter.

vecklingen av borgen vid Kungsberg bör ha fått konsekvenser även för samtiden. En förvaltningsborg kan knappast läggas ner, utan att dess funktioner läggs över till något annat administrativt centrum. Försvinner detta nordliga förvaltningsområde genom att uppgå i t. ex. Nyköpingsfögderiet, eller bibehålls det med nytt centrum på annat håll inom området?

Husbyggande i Västsverige under medeltiden – nyinitierat forskningsprojekt

Målsättningen med detta projekt som startade 1990 är att undersöka hur husen såg ut, byggdes och brukades i Västsverige under medeltiden. Projektet har ett brett perspektiv och bygger på flera typer av källmaterial som arkeologiska lämningar, bevarade byggnader samt

I ett mer framskridet skede av 1300-talet tycks Torshälla utgöra administrativt centrum i området (Fritz 1973, s. 21 ff.), och detta gör 1980-talets borgundersökningar på Husberget i Torshälla intressanta i en ny aspekt (Lidén 1990). Lämningar kan där påvisas i tre byggnadsfaser, och etableringen av den mellersta byggnadsfasen, liksom hela den första, har inte kunnat dateras. Sannolikt kan dateringarna sträcka sig ganska långt ner i 1300-talet, kanske t. o. m. ner i sent 1200-tal och tiden för avvecklingen av borgen vid Kungsberg.

Grävningarna vid Kungsberg kommer att fortsätta under ett antal år. Vad som just nu känns viktigast, är att få ett fastare grepp om byggnadsfaserna och deras dateringar samt att i stort kunna rekonstruera anläggningens plan och funktionsbestämma dess olika delar. Vidare måste vi lära känna klostret bättre för att förstå dess förhållande till borgen och lära känna det administrativa landskapet för att bättre förstå borgens roll i detta.

Referenser

- Annell, S. 1983. Bidrag till Vårfruberga klostrets äldsta historia. Se *Kyrkohistorisk årsskrift*.
— *Diplomatarium suecanum*. Utg. J. G. Liljegren m. fl. Stockholm 1829.
Fritz, B. 1972–73. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*. Del 1–2. Stockholm.
Lidén, H. A. 1990. Projektet Husberget i Torshälla. *Forvännen*.
Lovén, C. 1990. Slotten och de befästa gårdarna i västra Östergötland. I *Heliga Birgittas trakter*. Uppsala.

Hans A. Lidén
Statens historiska museum

skriftliga källor. Undersökningsområdet är rikt på variationer och projektet omfattar alla typer av hus och byggnadstekniker från olika socialgrupper, sedda i ett långt tidsperspektiv. Utöver de specifika kunskaperna om områdets byggnadskultur, syftar projektet också till